

Albert Gábor

A magyarság és a kálvinizmus

A címben jelzett téma oly hatalmas, hogy az alábbi „kísérlet” csupán vázlat lehet, futólagos számbavétele azoknak a gondolatoknak, amelyekkel a kérdés tanulmányozása során találkoztam, különös tekintettel a honfoglalás 1100 éves évfordulójára.

Először azt kísérlem meg tisztázni, hogy *mit jelent a kálvinizmus.*

Majd azt, *hogyan és milyen körülmények közt találkozott vele a magyarság, s befogadása miért volt olyan gyors és elsöprő.*

A következőkben szót ejtek a *kálvinizmus politikai, gazdasági, kulturális és legfőképpen lelki hozadékáról.*

Néhány szóval kitérek *Max Weber elméletére,* és hogy ez mennyiben alkalmazható a magyar viszonyokra.

Legvégére marad a legfontosabb:

A magyarság *hogy volt képes túlélni történelmének három súlyos válságát,* amikor a semmi partjára szorultunk, s reális esély volt arra, hogy „felolvastt a világ kohója, s elveszünk, mert elvesztettük magunkat”¹. Mi volt az, ami akkor megtartott bennünket, s mi tarthat meg napjainkban.

Mindenekelőtt nézzük meg közelebbről, hogy mit is jelent a címben szereplő *kálvinizmus.* A reformáció első szakaszában ugyanis ez a megnevezés teljességgel ismeretlen volt, hiszen a reformátorok a mozgalom megindulása után még hosszú évtizedekig abban reménykedtek, hogy el lehet kerülni az egyházszakadást. A későbbi „kálvinisták” előbb a katolikus egyház egységét gondolták megvédhetőnek, később a szinte egyeduralkodóvá váló lutheri irányét. Ebben az időben az átmenetek elmosódtak, egy-egy prédikátorról gyakran el sem lehet dönteni, hogy a lutheri irány követője volt-e, vagy már túllépett azon, s például éppen unitáriusnak tekinthető. Egyébként, ahogy Horváth János írja irodalomtörténetében, sokan úgy járták végig a reformáció különböző stációit, hogy „nem különböztették meg névvel felekezetiységüket. Inkább ellenfeleik ragasztottak rájuk csúfneveket.” Ilyen csúfnévnek tekinthető a „lutheránus” és nemkülönben a „kálvinista”.

Luther – tudjuk – káromlónak nevezte azokat, akik az ő tanítását lutherischnek bélyegezték, mondván, ő nem új vallást alapított, hanem a régit állította helyre az evangélium szellemében. A „kálvinista” elnevezés ellen még a XVII. században is tiltakoztak Kálvin magyar követői. S mint érdekességet említem meg, hogy Debrecen nevéül a „kálvinista Róma” kifejezés csak 1864-ben bukkan fel. Előzményként a Debreceni Disputában az unitárius szerző minden jelző nélkül Rómának nevezi Debrecent, Méliuszt pedig egyszerűen Péter pápának.²

¹ Ady Endre: *A szétszóródás előtt.*

² Horváth János: *A reformáció jegyében. A Mohács utáni félszázad magyar irodalomtörténete.* Budapest, 1953. 261–262. o.

Az egyházszakadást végül is a tridentí (v. trienti) XIX. egyetemes zsinat szentesítette (1545–1549, 1551–1552, 1562–1565).

Kálvinizmusnak – Ravasz László nyomán – azt a vallásos világnézetet nevezük, „mely az élő Isten szuverenitását hirdeti”³.

Ugyancsak ő figyelmeztet arra egy másik tanulmányában, hogy „nem szabad olyan kálvinizmust elképzelni, amely a magyar történelmi fejlődéstől idegen, de nem szabad a kálvinizmust olyan dolgokkal helyettesíteni vagy pótolni, amelyek ideig-óráig a történelem folyamán vele jártak ugyan, de lényegéhez nem tartoznak. A kálvinizmus nem *liberálizmus*, bár sokáig együtt járt vele. Nem *nacionalizmus* [értsd: hazafiság – A. G.], bár mindig együtt jár; nem *kurucos politika*, bár valahogy a kettőt elválasztani egymástól nem lehetett. Nem *orthodoxia*, bár virágkorát az orthodoxia századában élte, és nem *pietizmus*, bár mindig elsősorban élő kegyesség volt és azután életprogram. A *kálvinizmus az Isten szuverenitása előtt való meghajlás, az ebből következő világismeret és a szuverén Isten szeme előtt berendezkedő egyéni és nemzeti élet*. Kegyelemből való élet, mert egy döntő, elhatározó, kormányzó és élő Isten dekrétomával és predestinációjával számol. De hitből való élet, mert ezt a végzést hit által ismeri fel és azt, ami belőle rajta áll, hit által hajtatott végre.”⁴

A magyarság a protestantizmussal a mohácsi katasztrófát követő anarchia idején találkozott, mikor nemcsak a középkori magyar állam hullott szét, de a lelkekben is összeomlott az egységes magyar nemzet képe. Igaz, a reformatori eszmék szórványosan már korábban is megjelentek. Akkor azonban még élt a remény, hogy a keresztény katolikus összefogás megállíthatja a török előrenyomulását, s nem látszott célszerűnek megbontani a hitbeli egységet. Az új eszmék terjedését az is akadályozta, hogy olyanok egyengették útját, mint Lajos király felesége, Habsburg Mária, akit a magyarok gyűöltek, és így az általa pártfogolt lutheránus reformációt is ellenséges, német vallásnak tartották. A kijózanodás kezdetéről ad hírt az 1526-os áprilisi országgyűlés. Ekkor érvénytelenítették ugyanis a lutheránusok megégetését elrendelő törvényt, és ez is jelzi, hogy a „nemesség a pápa iránti hűséget nem tekintette többé a hazaszeretettel egybeforrott kötelességnek”.⁵

A mohácsi katasztrófa után gyökeresen és végleg megváltozott a helyzet. „A királyné elmenekült udvarával együtt; a pápai támogatásba vetett hit, illetve a remény csődöt mondott, sőt úgy látszott, hogy Isten büntetésként küldte ránk a törököket, mert nem csatlakoztunk az igaz, az új, a valóban evangéliumi felekezethez.”⁶

Ezekről az időkről Károlyi Gáspár a következőket írta: „...ha az mostani világot hasonlítod az Noé idejebeli világhoz, egynéhány grádussal meghaladta ez azt, mert ez világon soha ugyan nem uralkodott az telhetetlenség, kegyetlenség, fösvényesség, kevélység, részegség, tobzódás, irigység és egyéb féle istentelenség, mint mostan. Az Istennek evangélioma is nyilván prédikáltatik,

³ Ravasz László: *A magyar kálvinizmus*. 1934. In: *Legyen világosság I.* 518. o.

⁴ Ravasz László: *Egyház és egyesület*. 1932. In: *Legyen világosság I.* 458. o.

⁵ Zoványi Jenő: *A reformáció Magyarországon 1565-ig*. 63. o.

⁶ Benda Kálmán. In: Nemeskürty István–Liptay Katalin: *A magyar művelődés századai*. 192. o.

az bűnösök dorgáltatnak és intetnek penitenciára mint Noé idejében, de az Istennek igéjének semmi böcsöletti nincs.

Az bűnösök ugyan nem térnek meg, nem veszik eszükbe magukat, mindaddig is, mígnem az Istennek ítéletinek hálójába esnek.”⁷

Itt egy pillanatra érdemes megállni, hogy kitekintsünk Európára, arra a keresztény világra, amely a törökkel birkózó magyarságnak, mint azóta is annyiszor, nem adott segítséget. A reformáció századában ugyanis – hasonlóképpen a mai helyzethez – a látszólag virágzó Európa is romokban hevert. A diadalmas reneszánsz és a humanizmus megteremtette a korlátokat el nem ismerő, autonóm ember ideálját.⁸ Azét az emberét, aki megszabadult a középkori kötöttségektől, szekularizálódott, függetlenné vált, ledobta magáról az Isten igáját, és ezzel elvesztette, mert igényt sem tartott rá, a transzcendenssel való kapcsolatot. A szabadságnak ez a mámore, ez a felelőtlen boldogság ragyogja be a reneszánsz évszázadát, vagy évtizedeit. Az autonóm embernek azonban hamarosan rá kell jönnie arra, ha a csillagos eget ellopják a tenger fölül, a hajós képtelen tájékozódni. Az iránytű nélküli vitorlás pedig a tenger martaléka. A mérték, az abszolútum megszűnésével minden relatívvá válik, értékét vesztí és úrrá lesz az anarchia. A lélek viszont az anarchiát tartósan nem bírja elviselni. Szomjas valamire, vár valamire, amiben hinni lehet, hogy értelmet kapjon élete. Ez a várakozás: a hit és az üdvösség utáni sóvárgás hozta létre, indította el a reformációt.

Szárszó szellemében, Vatai Lászlóra hivatkozva, erről írt még 1942-ben egyik polemikus cikkében Kodolányi János:

„Az emberi lélek a tudattalan létezés és a transzcendens létezés között lévő feszültség szenvedését a transzcendens világ jelképrendszerében (szimbólumaiban) oldja fel. *Ez a jelképrendszer a kultúra.* (...) Ha e szimbólumrendszerbe való hit, tehát a jelképek valóságának érzése elvész, a jelképrendszer, tehát a kultúra felbomlik.”⁹

Az ember viszont kultúra nélkül nem élhet, a kultúra pedig elképzelhetetlen a transzcendensbe vetett hit nélkül.

Ez a világméretű válság Magyarországon kézzelfogható nyomorúságban öltött testet. Nemcsak a szimbólumrendszer omlott össze, hanem a török csapásai alatt életük kerete, a meggyöngült nemzet is veszni látszott. Mi sem volt természetesebb, mint hogy a hitbe ágyazott kultúra hordozói, a prédikátorok a bűnről és büntetésről beszéltek. Ahhoz azonban, hogy az egyén a büntetés súlyától megszabaduljon, el kell ismernie egy felettünk álló bíró létezését, el kell ismernie a transzcendens normák érvényességét, egyszóval Isten ítélőszékének illetékességét. Végső soron fel kell adni az egyén amúgy sem létező szuverenitását.

A reformáció és azon belül is különösen a kálvinizmus pontosan ezt hirdette.

„...akkor, amikor mindenki elveszítette mindenben a hitet és nagy kiábrándulás ment végbe a világon és mindenki csak arról tudott beszélni, hogy

⁷ Károlyi Gáspár: *Két könyv.* In: K. G. a gönci prédikátor. Budapest, 1984, 132. o.

⁸ Vatai László: *Dosztojevszkij. A szubjektív életérzés filozófiája.* Budapest, 1992, 29. o.

Az autonóm ember tagadja Isten, a transzcendens szuverenitását. Következésképp jelen esetben az autonóm a szuverén szinonimája.

⁹ Kodolányi János: *Márai és a kultúra.* In: Kodolányi János: *Zárt tárgyalás.* Budapest. 1943, 60–61. o.

nem volt igazuk az intézményeknek és az intézmények szolgálóinak – írja Ravasz László –, Kálvin János friss új, mondhatatlanul szenvedélyes, reális és élettől duzzadó hitvallást hirdetett. Így történt meg az, hogy amikor a külső gyámság és külső tekintély alól felszabadult ember tanácsalanná vált, szelek, szenvedélyek és viharok játéka lett, amikor a libertinusság ragadta el... Kálvin János az embert szerszámnak szemlélte, amely az élő Isten kezében semmi egyebet sem csinál, csak összetörettetéséig és a végső diadalig teljesen és tökéletesen engedelmessékedik.”¹⁰

A reformáció mentőövet dobott a lelki anarchiában fuldokló embereknek. S azok joggal érezték úgy, hogy a „teológia” mindennapjaik gondjára-bajára ad közvetlen választ, fogódzót nyújt, lelki békéjük megszerzésének kulcsát kínálja, hisz a legfontosabbról beszélt: üdvösségükről. A hit kérdései az érdeklődés középpontjába kerültek, nyilvános helyeken, kocsmákban, magántársaságokban akkoriban úgy vitatják meg az új tan tételeit, mint ahogy manapság politikálunk. Annak a kornak ez szinte elkerülhetetlen beszédtemája. A politikai nagygyűléseket, konferenciákat pedig a hitviták jelentik. Nem kell ahhoz nagy hozzáértés, hogy valakinek véleménye legyen, de mindenki fontosnak tartja, hogy futó benyomásai, személyes rokon- vagy ellenszenve alapján kialakítsa a maga álláspontját a legfontosabbról, az életének értelmet kölcsönző hitről.

(Csak zárójelben érdemes megemlíteni, hogy abban a korban a kocsmák nem egyszerűen borkimérések voltak, hanem – mint ahogy gyakorta mainapság is – találkozóhelyek, ahol a leglényegesebb kérdésekről is szó esett. Egy feljegyzés például arról ad hírt, hogy a XVI. század idején Sopronban az emberek „összejönnek a kocsmában, és az egyik, aki tud, olvas: a többiek, tízen-húszan vagy ahányan vannak, hallgatják”.¹¹)

A mohácsi csatavesztés után előbb vontatottan, majd erőteljesen meginduló reformáció történetében az 1540-es évek második fele változást hozott. A lakosság nagyobbik része eddig ugyanis „csak vonakodva vagy egyáltalán nem követte” az új eszméket hirdető prédikátorokat. Ekkor azonban olyan fordulatra került sor, amely előtt a korszak kutatói értetlenül állnak. Szakály Ferenc például a következőket írja nemrég megjelent tanulmányában:

„Hogy (...) a magyar köznemesség és parasztság a század közepén miért döntött oly hirtelen a *gyors és tömeges* áttérés mellett, nem tudjuk. (Csupán annyi bizonyos, hogy nem földesúri parancsra cselekedett így; a magyar reformációban a cuius regio, eius religio elve alig érvényesült.)”¹²

Ez az a pont, ahol és amikor a történelem folyamatában határozottan és egyértelműen tapasztalhatjuk az irracionalitás, a ráción túli erők megjelenését. A csodát. És erről eszünkbe jut, hogy hit és csoda nélkül nem születhet kultúra. Nélküle pedig – ahogy tudjuk – elképzelhetetlen az emberhez méltó, sőt egyáltalán az emberi élet. A ráción túli erők működésének eredményeként 1584-ben Erdélyben alig néhány katolikus pap maradt, s az egész országot tekintve „a kálvinista lelkészek száma feltehetően meghaladta az összes nyugati keresztény felekezet igehirdetőit”. Ennek következtében főként ebben a

¹⁰ Ravasz László: *A mindenkori Kálvin-kép*. 1936. In: *Legyen világosság I.* 468–469. o.

¹¹ *Magyarország története 1526–1686*. 1. kötet. 546. o. (*Magyarország története 3/1.*).

¹² Szakály Ferenc: *A magyar reformáció és Európa*. História, 1996. 4. sz., 8. o.

korban – s némileg később is – joggal tekinthették a kálvinizmust a magyar etnikum vallásának.

A kálvinizmusról beszélve nem lehet megkerülni Max Weber *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme* című alapvető munkáját. Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy ennek magyar vonatkozásait, illetve azt, hogy az elmélet mennyiben vonatkozhat a magyarországi viszonyokra, mennyiben érvényesült a weberi protestáns etika Magyarországon, Molnár Attila egy könyv terjedelmű alapos tanulmánya részletesen elemezte. A továbbiakban az ő kutatásaira támaszkodom.¹³

A reformáció évtizedeiben – írja Max Weber – „minden hívőt szükségképpen érintett, és mindenfajta egyéb irányú érdeklődést háttérbe szorított ez a kérdés: Kiválasztott vagyok-e én? S hogyan bizonyosodhatom meg személyesen választottságomról?”

Az üdvbizonyosság kérdésére két válasz alakult ki.

1. A hívőnek kötelessége kiválasztottnak tartania magát, s nem szabad kételkednie ebben, mivel a kételkedés a hit, a kegyelem elégtelenségét jelenti.

2. Másrészt az önmagunkra vonatkozó bizonyosság megszerzésére a legkiválóbb eszköz a *fáradhatatlan hivatásvégzés*, és a lelkipásztorok is ezt tanácsolták. Csakis a fáradhatatlan hivatásvégzés űzi el a vallási kétséget, s ez adja meg a kegyelmi állapot biztonságát.¹⁴

„...a kálvinistáknak nem egyszerűen a világban kellett valamilyen hivatásban hatékonyan szolgálniuk az Urat, munkálkodniuk a földi királyság felépítésén, hanem mindezt rendszeresen kellett végezni. Ezt a gyónás megszűnte kényszerítette, ugyanis megszűnt a büntudat lerázásának, s ezzel a rendszertelen életnek a lehetősége. Weber szerint a katolikus élhetett máról holnapra, életrendszer nélkül, mivel félresiklásait gyónás, bűnbocsánat, jótettek révén semmissé tehetette. A kálvinistának az egész embert kellett tartósan megváltoztatnia, etikailag integrált személyiséget kifejleszteni. A módszeres, racionalizált életvezetés célja Isten dicsőségének gyarapítása és a bizonyosság megszerzése. Ez a racionális módszeres életvitel s az aktív, tudatos önuralom teszi aszketikussá a protestáns etikát.”¹⁵

Max Weber sajátos elméletét, a protestáns etika és a kapitalizmus szellemének összekapcsolását főként az angol puritán eszmék tanulmányozásából vontta le. Számára a vallás majdnem kizárólag etikai-világnézeti rendszert jelentett, amelynek természetes következménye egyfajta meghatározott cselekvésrendszer és magatartásforma. Ennek kialakulása szerinte elsősorban a predestináció keltette üdvözülési pánikkal és az ezzel járó szorongással magyarázható.

Kérdés azonban, hogy a magyarországi kálvinistáknál megtalálható-e ez az üdvpánik, és ha igen, akkor az ebből keletkező szorongást miképpen oldották fel.

¹³ Molnár Attila: *A „protestáns etika” Magyarországon*. Debrecen, 1994, 165. o. (Societas et ecclesia 2.)

¹⁴ Max Weber: *A protestáns etika*. 149. o. Idézi Molnár Attila: i. m. 20. o.

¹⁵ Molnár Attila: i. m. 21. o.

Molnár Attila a hazai puritán irodalom és az emlékiratok elemzéséből arra a következtetésre jut, hogy a vizsgált időszakban – a XVII. századi Magyarországon – a magyar kálvinizmus etikája a weberi mintától erős eltérést mutat. Például a vallásosság meglehetősen alacsony fokon állt, s Magyarország vonatkozásában Weber általános érvényűnek hitt tétele sem látszik igazolhatónak. Ő ugyanis, ahogy láttuk, feltételezte, hogy a predestináció elfogadása feltétlenül szorongást okoz. Erre azonban magyar példa nemigen található. Az viszont nem kizárt, sőt erőt valószínű, hogy már a puritanizmus előtt közvetlenül a kálvinizmus volt a közvetítője az oly lényeges 'hivatásetikának'. A 'hivatal' szó korabeli megfelelője a 'hivatal' volt, s ez egyszerre jelentette, vagy legalábbis jelenthette az 'elhivatást', az officiumot, a feladatot, a kötelességet, a foglalkozást. Abban már a történelmi kényszer is alaposan közrejátszott, hogy a magyar kálvinista nemesség – a francia hugenottákhoz hasonlóan – a politizálást, a katonáskodást értelmezte hivatásként.¹⁶

Mindez némileg ellentmondani látszik a korábbi híradásoknak, s különösen annak a történelmileg magyarázhatatlan, de kétségbe nem vonható történelmi ténynek, hogy a magyar köznemesség és parasztság a XVI. század közepén minden földesúri vagy egyéb külső kényszer nélkül – ahogy már korábban is említettük – tömegesen és szinte egy csapásra elfogadta és magáénak tekintette az új hitet. A történészek értetlenül állnak a jelenség előtt, értelmezni nem tudják. Nyilvánvaló, hogy mikor ezt a jelenséget „csodaként” aposztrofáltam, ezzel azt a belső készletet jelöltem, amely, ha nem is lehetett a predestináció keltette weberi „üdvpánik” következménye (akkor ugyanis még a lutheri eszmék hódítottak, s a szakramentárius eszmékkel együtt járó predestináció még csak sporadikusan jelentkezhetett), az viszont kétségtelen, hogy a vallásváltókat nem földi (esetleg materiális) célok vezérelték, hanem lelkük nyugalmat, végül is lelkük üdvösségét keresték. Amikor ez a csoda megtörtént, a magyarság egzisztenciális élményévé vált annak a felismerése, hogy „nemcsak kenyérel él az ember”, s hogy lelkünk üdvössége mindennek előtt való.

A protestantizmusban, s azon belül is a kálvinizmusban magára talált a magyarság. A tömeges áttérés nyilvánvalóan lelki közösség kialakulásához vezetett, s meglehet, hogy az ekkor megszerzett lelki javak évszázad múltán megkoptak, elvesztették csillogásukat, oly mértékig elaprózódtak, esetleg el is porladtak, hogy a vallásszociológus számára már mérhetetlenekké váltak. Egykori létezésüket azonban, épp társadalomformáló hatásuk miatt, tagadni aligha lehet. Összehasonlítva a XVII. századi angol puritánok eszmerendszerével (ahol a puritánok az angol történelem egyik legmozgalmasabb, cselekvésgazdag időszakának alakítói lehettek), ezek az elvek a XVII. századi magyar valóságban elszegényedve jelennek meg. Mindez meglehet, hisz a XVII. századi magyar történelem eseményekben ugyan szintén gazdag volt, de valódi, öntörvényű és közösségi, társadalmi méretű, tömegeket megmozgató cselekvésre kevés lehetőséget nyújtott.

A magyar történelemnek ebben a talán legszomorúbb időszakában igazi cselekvésre csak a kivételeseknek volt módjuk. De vajon ezek a „kivételek” – egy Bethlen Gábor, Bethlen Miklós, de joggal ide sorolhatjuk a protestánsból visszatért Zrínyi Miklós és a nagy térítő, Pázmány Péter megjelenését is – nincsenek-e

¹⁶ Molnár Attila: i. m. 143. o.

szoros összefüggésben a reformáció, a kálvinizmus lelkeket felkavaró, a szellemet megtermékenyítő és új életerőt kölcsönző hatalmas mozgalmával?

A reformáció, közelebbről a kálvinizmus közvetlen *politikai hozadéka* a független Erdély megszületésével, egyáltalán a Bethlen Gábor nevével fémjelzett Erdély létezésével, az egyensúlyozó, a Habsburg-hatalmat korlátozó és a török hódoltság idején a magyarság továbbélését biztosító szerepével mérhető le.

Hogy a magyarországi, jobban mondván a kölcsönhatás folytán némileg módosult magyar kálvinizmus a weberi értelemben vett protestáns etikának milyen mértékben vált közvetítőjévé, nehezen mérhető. Hogy nem maradt – nem maradhatott! – hatástalan ebben a vonatkozásban sem, még ha nem is ennek köszönhetjük a „kapitalizmus szellemének” meggyökereztetését, az is kétségtelen. *Erkölcsei hozadéka*, ha másért nem, épp tömegmértű, lélekmozgató és felkavaró hatásának melléktermékeként az összetartozás érzésének megerősítésében, a nemzettudat alakításában, az eleven egyházi közösségek kialakulásának nevelő hatásában szinte felmérhetetlen. Az embernek olykor – valószínűleg nem alaptalanul – az az érzése: napjainkig az akkor felhalmozott lelki erőtartalékokból élünk.

Itt most meg kellene említenünk a kálvinizmus ösztönző hatására létrejött *nyomdák* jelentőségét, a nevelés intézményeit, a napjainkig élő, s remélhetőleg újabb virágkor előtt álló neves *kollégiumokat*, s mindenekelőtt a *művészetekre*, különösképpen az *irodalomra* tett óriási hatását. Hogy mit jelentett a kálvinizmus a magyar kultúra történetében, csak két bibliára kell emlékeznünk. Az 1590-es vizsolyi elsőre, s arra a másikkra, amely mindig ott volt látható Ady Endre éjjeliszekrényén.

Mi a magyar? – kérdezték már oly sokszor, s kérdezik manapság is. A két háború közt talán Prohászka Lajos próbált a legigényesebben válaszolni erre a kérdésre *A vándor és a bujdosó* című könyvében.¹⁷ Nemzetkarakterológiáját Babits Mihály éppúgy elutasítja, mint Karácsony Sándor. „Baj, hogy a magyar karakterről írván, ő maga nélkülözi a magyar realizmust és józanságot. A szavak és gondolatok elragadják, néha szinte megszakad minden kapcsolata a valósággal. Gondolkodása, a gondolatok fűzésének módja, sőt még stílusa is, inkább német, mint magyar.”¹⁸ Így ír Babits Mihály, s Karácsony Sándornak sincs jobb véleménye: „[Prohászka Lajos] azt a súlyos hibát követi el, hogy nem önmagából fejt meg a magyart, hanem a német, a vándor mértéke alatt marasztalja el. Igaza van, mert az, aki bujdosó, vándornak tökéletlen, de ettől még lehet tökéletes az, aki, s akármennyire megtudtam is ebből, hogy mi nem, még mindig nem tudok róla semmit, hogy valójában kicsoda-micsoda a ‘magyar’.”¹⁹ Prohászka kudarca ékesen bizonyítja, hogy a nemzetek karakterét „metafizikailag” képtelenség megragadni. Az egyetlen igaz és helyes nemzetkarakterológia

¹⁷ Prohászka Lajos: *A vándor és a bujdosó*. Budapest, 1936, 171 o.

¹⁸ Babits Mihály: *A magyar jellemről*. In: *Mi a magyar?* Szerkesztette Szekfű Gyula. Budapest, 1939, 44. o. (A Magyar Szemle könyvei XV.)

¹⁹ Karácsony Sándor: *A magyar lélek nevelése*. In: K. S.: *A magyar világnézet*. Budapest, 1941, 297–298. o.

alapja egyes-egyedül a szóban forgó nép kultúrája lehet, s alapvető tételeit művészetéből s legfőképpen irodalmából lehet kiolvasni.

A magyar kultúra arcán a reformáció és a kálvinizmus könnyen felismerhető és kitörölhetetlen nyomokat hagyott. Itt nemcsak a Károlyi Gáspár bibliafordításának nyelvalakító befolyására gondolok, hanem arra a folyamatos, napjainkig és napjainkban is ható szellemre, amely a kálvinista magatartás stigmatizálta alkotók műveiből árad. Szekfű Gyula ugyan tagadja, hogy a katolikus és protestáns magyar között a nemzeti jellem (értsd: jelleg) dolgában számba vehető különbség volna, s példaként I. Rákóczi Györgyöt és Pázmányt, a költő Zrínyi Miklóst és II. Rákóczi Györgyöt, valamint Thökölyt és II. Rákóczi Ferencet állítja szembe. Ennek ellenére határozottan hiszem és érzem, hogy ilyen jellegbeli különbözőség igenis létezik, s különösen létezett. És ha ez bizonyos történelmi helyzetben a magatartásformákban nem is revelálódik, a jellegzetességek stíluskritikailag akkor is kimutathatók. Ezzel természetesen nem azt akarom állítani, hogy mondjuk a XVIII. században a szemben álló protestáns és katolikus magyarok inkább hasonlítottak az ő ügyüket pártfogoló szövetségeseikhez, mondjuk a törökhöz, svédhez vagy a német-osztrákhöz, mintsem egymáshoz, karakterológiaiag azonban ezek az egy nyelven beszélő, de minőségileg különböző stílusú kultúra emlőin felnevelkedett magyarok is felismerhetően különböztek egymástól. Azt viszont messzemenően elismerjük, „hogy a hosszú időn át fennálló felekezeti ellentét hozzájárult az ősi jelleg megváltozásához. A változás ugyanis nem abban állott – írja Szekfű Gyula –, hogy kétféle magyar típus alakult volna ki, például protestáns és katolikus, labanc vagy kuruc; nem ilyen egyszerű osztódásról van szó, hanem arról, hogy kuruc és labanc egyformán más magyar lett, mint a középkori, egységes jellegű nép. A magyarság új árnyalataiban is hasonszórú, egyforma színű maradt, de ez a szín nem volt többé a régi.”²⁰

A nagy katalizmakat követő eszmélések ugyanis erősen befolyásolták, módosították, sőt esetenként kétségtelenül meg is változtatták a nemzeti karaktert. Egyesek szerint a nagy forradalom a francia karaktert tökéletesen átgyúrta, s az ancien régime képviselőit alig lehet összehasonlítani a forradalom utáni nemzedékek franciáival, annak ellenére, hogy grammatikai értelemben ugyanazt a nyelvet beszélték.

A magyarság a XVI–XVII. században a reformáció során, a kálvinizmus hatására ilyen átalakuláson ment át. Más megközelítésben az is mondható, hogy a magyarságot abból a mély nemzeti és erkölcsi válságból, amelybe ha nem is a mohácsi csatavesztés juttatta, viszont az és az azt követő évtizedek döbbsentették rá; ebből a mély válságból a reformáció hatalmas, sodró *eszmei és szellemi* áramlata emelte ki. Nem holmi gazdasági-pénzügyi manőverek, ideig-óráig ható ravasz politikai sakkhúzások, hanem a transzcendens primátusát hirdető, a belső, lelki élet fontosságát hangsúlyozó kálvinizmus.

A Kárpát-medencében hont alapító magyarság első és talán legsúlyosabb válságát a honfoglalást követő évszázadokban élte át és túl. Mindenekelőtt a

²⁰ Szekfű Gyula: *A magyar jellem történetünkben*. In: *Mi a magyar?* Szerkesztette Sz. Gy. Budapest, 1939, 532. o. (A Magyar Szemle könyvei XV.)

földrajzi kihívással kellett szembenéznie mindjárt Vereckénél, hisz „halmot is alig látott az a nép még, s most: égbebökő sziklák és csúcsok” állták útjukat.²¹ A menekülésben a társadalom finom szerkezete is felbomlóban volt. Ahogy Illyés Gyula írja előbb már idézett *Árpád* című versében: „minden elveszett, mi összetartott: bíró, jós, pap, oltár.” Hogy milyen jövőképe lehetett Árpádnak és a honfoglaló magyaroknak, nem tudhatjuk. Az első században nyilván tovább éltek a régi eszmék, a régi beidegződések, és csak később kellett rádöbbenniük, hogy kelepcebe kerültek. A szabadulási kísérletek, tudjuk, sorra kudarcba fulladtak. Rövidesen – és ez a „rövidesen” majd egy századot jelentett – nyilvánvalóvá vált, hogy ebben az európai térségben a régi megoldások, a *politikai* és *gazdasági* is tekinthető „kalandozások” csak még inkább elmélyítik a válságot. Ha ezen a csapáson haladnak tovább, nem kétséges, a magyarság felőrliődik, megsemmisül.

Ekkor jött Vajk, a későbbi István király, eszköz Isten kezében. Ő volt az, aki felismerte, ha meg akarunk maradni, újjá kell születnünk. A ráció talán azt diktálta volna – ahogy kétségbeesésében az egyszer már elűzött és hatalmát restauráló Péter tette is –, hogy engedve az európai nyomásnak, kössünk „alapszerződést”, adjuk fel függetlenségünket a biztonságért, s nemzeti érdekeink megcsúfolása árán legyünk a német császár hűbérese. István a nehezebb megoldást választotta. Magyarságunkról nem lemondani kell, hanem megerősíteni: át kell gyúrni a magyarságot. Akár erőszakkal is arra kell kényszerítenie népét, hogy a földről az ég felé fordítsa tekintetét, hogy a jurták helyett templomokat építsen. Előbb kell Istennek házat építeni, és csak azután jöhet a magunk ügye és háza.

István *hitt* abban, hogy isteni parancsot teljesít, s a *csoda* bekövetkezett. A keresztyénség *eszmei* és *szellemi* áramlata felrázta, aktivitásra készítette, fokozatosan átmosta a lelkeket, s az önmagával azonos, mégis más magyarság fel tudta építeni a középkori Magyarországot.

Ennek ötödfélszáz év múlva bekövetkező válságával a reformáció, a kálvinizmus magyarságának kellett szembenéznie. És megint egy *eszmei*, *szellemi* áramlat, a *lelki megújulás* kínálta és hozta a gyógyírt. Támadtak olyan *prédikátorok*, mint Dévai Bíró Mátyás, Szegedi Kis István, Méliusz Juhász Péter vagy Sztárai Mihály, aki egymaga 120 gyülekezetet alapított. Tudjuk, a prédikátorok és iskolamesterek közt is bőven akadt borissza, verekedős, mulatozó és parázna,²² többségük azonban, ha gyarló életet élt is, Istennek méltatlan bár, de hivatalos szolgája maradt, s hitt abban, hogy Istent szolgálván közösségüket is szolgálja. Hittek a megújulás lehetőségében, hittek a *csodában*. Enélkül ugyanis minden vállalkozás eleve kudarcra van ítéelve. Mert minden nép olyan, amilyennek el tudja és el meri képzelni magát. A kálvinizmus ezt a hitet, a magyar lélek önbizalmát adta vissza és erősítette meg.

Azóta a magyarság megint maga mögött hagyott ötödfélszáz esztendő. Újra könyveket lehetne írni az országokban való sok romlásoknak okairól, és azokról a jelenségekről, amelyekből megismerhetjük, hogy Istennek ítéleti igen-igen közel vagyon. Magyarán szólva számomra nem kétséges, hogy ezek-

²¹ Illyés Gyula: *Árpád*. In: I. Gy.: *Összegyűjtött versei*. Budapest, 1993, II. kötet 134. o.

²² Molnár Attila: i. m. 119–120. o.

ben az években, sőt az elmúlt fél évszázadban, de talán háromnegyed évszázadot is mondhatnánk, tehát meggyőződésem, hogy ezekben a mostani időkben éljük át a magyarság Kárpát-medencei létének talán legsúlyosabb válságát. Ennek elemzésére most nincs lehetőség és idő, de a mostani világ nemcsak hasonlítható a Noé korabelihez, hanem azt néhány grádussal meg is haladja. Mert ez világon soha úgyan nem uralkodott a telhetetlenség, kegyetlenség, fősvenség, kevélység, részegség, kábítószereség, tobzódás, irigység és egyéb féle istentelenségek, mint mostan, a huszadik század utolsó hetven-egynéhány évében.²⁵ Politikai manővereknek váltunk kísérleti nyulaivá, pénzügyi bűvészmutatványokkal kábítanak és nyomorgatnak, s mindenképpen el akarják hitetni velünk, hogy ebből a válságból csak a szemfényvesztő *politika* és a *gazdasági* átszervezések útvesztőin keresztül evickélhetünk fel Európa napfényes mezőire. Holott minden válság, és a mostani sem kivétel, elsősorban *erkölcsi* és *lelki*. Világunk csak azért omolhatott össze, mert önbizalmunk megroppant, hitünk megrendült, és a valóság bennünk kialakuló képe szétporladt. Nem mertünk hinni benne. Míg ezt a virtuális, egyelőre csak imaginárius képet, az Ady számon kérte „templomot” fel nem építjük magunkban, addig a valóságban sem épülhet fel. Terv és hit nélkül pedig csak álmodozni vagy siránkozni lehet.

A magyarságot eddig volt válságaiból mindig *szellemi* áramlatok, egy-egy *lelket tisztító eszme* mindent elsöprő szélvihara emelte fel, az alakította és gyúrta át. Egy ezredéssel ezelőtt találkozásunk a keresztyénséggel, majd a XVI. században a kálvinista hitújítás csodája. Rajtunk már csak a kétszer megtapasztalt *csoda* segíthet. Csakhogy ebben a csodában hinni kell. És akkor remélhetjük, hogy ennek az újjászületésnek is meglesznek a maguk Vajkjai és Sztárai Mihályai.

A magyarság és kálvinizmus kölcsönhatásának tanulmányozása ezt a reményt és hitet nevelheti fel bennünk.

[Zárójeles végszóként csak annyit, hogy a válság diagnózisa, de még a kínált – meggyőződésem szerint egyetlen és valóságos – terápia sem új keletű. Legfeljebb megfeleledkeztünk róla, és a majd két emberöltőnyi „másbeszéd” után újra meg kell fogalmazni, újra fel kell fedezni. Hogy mennyire így van, annak igazolására Barankovics István néhány sorát idézem a Wilhelm Röpke *A harmadik út* című munkája elé írt bevezetésből:

„...az emberiség újra a szellemtől várja a kiút megtalálását... Újra többen olvassák a Bibliát, a bölcelet nagy dokumentumait s a tudomány könyveit, mint a pártprogramokat és a szolgálati útmutatásokat. A parancskihirdetésnél már kevesebben vannak jelen. Igére szomjasak a lelkek.”]

Albert Gábor (Egyházasharaszti, 1929) író. Tanulmánya 1996-ban készült, megjelent In: Albert Gábor: *Az igazság markában*. Budapest, Szent György Kiadó, 2007. 40–55. o.

²⁵ Károlyi Gáspár: i. m. 7. és 132. o.